

יחסי ישראל-תורכיה בעקבות המלחמה בעזה

סיכום סבב דיאלוג מדיני ישראלי-תורכי של
מכון מיתוים והמכון למגמות פוליטיות גלובליות,
בשיתוף קרן פרידריך אברט

איסטנבול; נובמבר 2014

ב-20 בנובמבר 2014 התקיים באיסטנבול סבב השיחות הרביעי בדיאלוג המדיני הישראלי-תורכי של **מיתוים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזרית** והמכון למגמות פוליטיות גלובליות (**GPoT Center**). המפגש התקיים בשיתוף **קרן פרידריך אברט**, ובהשתתפות ראשי מכוני מחקר, דיפלומטים, עיתונאים וסטודנטים. מצד מכון מיתוים, לקחו חלק במפגש ד"ר נמרוד גורן, ד"ר ערד ניר ויואב שטרן. המפגש התמקד בהשפעת המלחמה בעזה על יחסי ישראל-תורכיה, בסיכויי הפיוס בין המדינות ובהשלכות של התפתחויות גיאופוליטיות במזרח התיכון. מסמך זה מסכם את העמדות העיקריות שהשמיעו המשתתפים במפגש.

א. עמדות שהשמיעו המשתתפים התורכים

תורכיה נוטה להתייחס במערכות היחסים הבי-לטראליות שלה גם לנושאים הקשורים לצדדים שלישיים. הדבר בא לידי ביטוי בזיקה הברורה שיש בעיני תורכיה בין יחסי ישראל-תורכיה לסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובין יחסי תורכיה-ארמניה לסכסוך בנאגורנו-קאראבאך.

המלחמה בעזה פגעה משמעותית בסיכויי הנורמליזציה בין ישראל לתורכיה. התמריצים לשיקום היחסים (ובהם הגז הטבעי) לא היו חזקים מספיק כדי להביא לחתימה על הסכם פיוס לפני המלחמה. אחרי המלחמה, הם הפכו פחות רלבנטיים. תורכיה מעוניינת בעסקת גז טבעי עם ישראל, אך הדבר אינו קריטי לאור מקורות הגז האחרים העומדים לרשותה. הנושא הפלסטיני חשוב יותר לתורכים מהגז הטבעי, וארדואן לא יכול להתעלם ממה שמתרחש כיום בזירה הישראלית-פלסטינית. במצב כזה, הוא לא ירצה להתקרב לישראל.

אין כיום לחץ ציבורי בתורכיה לקידום פיוס עם ישראל. ישנם אנשי עסקים מקורבים לשלטון שמנסים לקרב בין ישראל לתורכיה, על מנת שתתאפשר חתימה על עסקת גז טבעי ממנה הם צפויים להרוויח. עסקה שכזאת היא ישימה מבחינה כלכלית, אך לא מבחינה פוליטית. שיקום היחסים ייקח זמן, וייתכן שיהיה צורך לחכות שיגיע תמריץ חדש שיצליח לקרב בין המדינות.

הנסיבות הגיאופוליטיות (בסוריה ובמזרח אגן הים התיכון) היו אמורות לקרב בין ישראל לתורכיה ולהגביר את המוטיבציה שלהן לשתף פעולה. ואולם, בפועל זה לא קורה. ישראל נתפסת כמי שמעוניינת בשימור הסטטוס קוו והסדר הישן באזור, בעוד שתורכיה תומכת בתהליכי שינוי ונערכת לעידן של פוסט-סוייקס-פיקו.

לשתי המדינות יש עמדות שונות ביחס לסוגיות מפתח אזוריות: **סוריה** - ישראל לא מצרה על המשך הלחימה והכאוס שם, בעוד תורכיה רוצה לקדם סדר חדש במדינה; **מצרים** - ישראל תומכת במשטר הישן, בעוד שתורכיה תומכת בתהליכי שינוי ודמוקרטיה; **קפריסין** - הברית של ישראל עם קפריסין מגבירה מגמות אנטי-ישראליות בתורכיה.

גל האלימות האחרון בירושלים גורם ליחסי ישראל-תורכיה להידרדר עוד יותר. עם זאת, בתורכיה לא יודעים מספיק על מה שקורה הלכה למעשה בירושלים, וישנן שמועות שהולכות ותופחות, ושמלבות תגובות פוליטיות חריפות ותגובות ציבוריות קשות, חלקן אנטישמיות.

בעיני תורכיה, ישראל נוקטת שוב ושוב במעשים בעייתיים כלפי הפלסטינאים. זה גורם להחרפת הרטוריקה האנטי-ישראלית בתורכיה, ומקבע דימויים שליליים נגד ישראל. הביקורת התורכית מופנית - בייחוד לאחר המלחמה בעזה - לא רק כלפי הפוליטיקאים הישראלים, אלא כלפי ישראל כמדינה. **יותר ויותר תורכים מאמינים שמעשי ישראל כנגד הפלסטינים נובעים מהאופי שלה כמדינה, ומטילים ספק אם הם בכלל ניתנים לשינוי.** ישראל נתפסת כמדינה שאינה מעוניינת בשלום, ולכן בתורכיה אין כיום מוטיבציה לנסות ולמלא תפקידי תיווך ביחסי ישראל-ערב. זה נראה חסר טעם. רק שינוי פוליטי בישראל יוכל אולי לסייע לשינוי הדימוי הישראלי בתורכיה.

בתורכיה מתייחסים בספקנות גם לציפייה שתורכיה תסייע במיתון החמאס. בראייה תורכית, זוהי ציפייה שמתעלמת מהמעשים של ישראל ושמטילה את כל האחריות על כתפי החמאס. **הקהילה הבינלאומית צריכה לפעול למתן את ישראל, ורק אז ניתן יהיה לדרוש מתורכיה למתן את החמאס.**

אחד הדוברים במפגש היה **תורכי ממוצא ערבי-ישראלי, שהתייחס לעמדה התורכית בנושא הפלסטיני.** לדבריו:

הנושא הפלסטיני עבר אסלאמיזציה בתורכיה, וההתייחסות התורכית אל הסכסוך הישראלי-פלסטיני היא כאל מלחמת דת. אך הסכסוך אינו כזה והוא נסוב על דברים נוספים. **תורכיה רואה בחמאס את הגורם הפלסטיני המשמעותי ביותר ותומכת בו, אך עליה לשוב ולהיות שחקן בעל גישה הוליסטית יותר לסכסוך, ולתמוך גם בקבוצות פלסטיניות אחרות.** מרבית הפלסטינים מעוניינים לבסוף במדינה חילונית, ולא דתית, ותורכיה יכולה לסייע להם בדרך לכך. גיוון הקשרים של תורכיה בחברה הפלסטינית יוכל לסייע גם לתהליך הפיוס הפנים-פלסטיני. במקביל, **תורכיה צריכה לעשות שימוש בקשרים שלה עם חמאס על מנת למתן את הארגון, ולעשות דה-לגיטימציה למעשי אלימות.**

ההתייחסות התורכית לסוגיה הפלסטינית מרוכזת כיום כמעט אך ורק בשאלת הר הבית ובמצור על עזה. תורכיה צריכה לעסוק גם בנושאים נוספים שחשובים לפלסטינים:

- מעורבות בניסיונות לפתור את **סוגיית הפליטים** הפלסטינים. לשם כך, על תורכיה לשתף פעולה עם מדינה כמו ירדן, בה מתגוררים פליטים פלסטינים רבים;
- סיוע בבניית **מוסדות המדינה הפלסטינית שבדרך**, תוך שיתוף פעולה עם האיחוד האירופי אשר משקיע מאמצים רבים בכיוון זה. הדבר עשוי אף להועיל ליחסי תורכיה-אירופה;
- חיזוק **החברה האזרחית הפלסטינית** על-ידי עידוד אקטיביסטים תורכים לבוא להתנדב בארגונים פלסטיניים, כפי שעושים אקטיביסטים אירופים. כיום אין נוכחות תורכית בשטח הפלסטיני, חוץ מסוכנות הסיוע התורכית הרשמית (TIKA).

ב. עמדות שהשמיעו המשתתפים הישראלים

לישראל ולתורכיה היו **שלוש הזדמנויות בשנים האחרונות להסדרת היחסים ביניהן - ב-2011, ב-2013 וב-2014 - אך הן פוספסו.** בסוף ינואר 2014 גובשה טיוטת הסכם שזכתה לתמיכת הדרגים המקצועיים בישראל. ההסכם דומה לזה שגובש ב-2011, תוך עדכון גובה הפיצויים שתשלם ישראל לתורכיה. ואולם, **נתניהו דרש מארדואן - כתנאי לחתימה - ערבויות שלא ישוב ויתקוף את ישראל מילולית לאחר ההסכם.** התורכים סירבו, ונתניהו לא חתם.

לאורך השנים האחרונות, נתניהו וארדואן הבינו שהם יכולים להרוויח משיקום היחסים בין המדינות. הם הראו עניין ומוכנות להתקדם בתהליך המשא ומתן ולהתפשר על נושאים מסוימים. למרות זאת, הם לא הצליחו להביא לחתימת הסכם. **כיום, לאחר המלחמה בעזה ולאחר ההתקפות החריפות של ארדואן על ישראל במהלכה, הסיכויים להגיע להסכם נמוכים עוד יותר.** בין נתניהו לארדואן שורר חוסר אמון, והזיקה בין יחסי ישראל-תורכיה לבין מצב הסכסוך הישראלי-פלסטיני הפכה ברורה עוד יותר. שיתוף הפעולה של ישראל עם מצרים ועם קפריסין, מפחית גם הוא מהמוטיבציה הישראלית להתקדם עם התורכים.

שאלת היחסים עם תורכיה אינה נמצאת כרגע על סדר היום הציבורי בישראל, ואין לחץ ציבורי על מקבלי ההחלטות להתקדם בנושא. ואולם, לצד התקיעות ביחסים הפוליטיים, **תורכיה וישראל משתפות פעולה ביניהן בתחומים אחרים - ובהם העסקים והחברה האזרחית.** למרות הקשיים, נרמול היחסים בין ישראל לתורכיה הוא אפשרי. **בעשור הקודם היו יחסים תקינים בין המדינות, גם תחת שלטון ארדואן,** ומוקדם יותר השנה התבטאו מנהיגי תורכיה בחיוב בדבר הסכם אפשרי עם ישראל. לא צפויה חזרה ליחסים ההדוקים מהעבר, אך בהחלט יש לאן להתקדם.

היחסים בין ישראל לתורכיה ידעו עליות וירידות לאורך השנים, ולפעמים התהפוכות מתרחשות במהרה. **התפתחויות חיוביות עשויות להתרחש בפתאומיות ובקצב מהיר,** גם במצב הנוכחי בו נראה שצפוי לעבור זמן עד שתתאפשר הסדרת היחסים. **הבחירות המתקרבות בתורכיה, ואולי גם בישראל, לא צפויות לתרום להגמשת עמדות בשני הצדדים.** עם זאת, יש כיום נושאי מסרים בין הצדדים שמנסים לקדם הסכם, בעיקר עקב אינטרסים כלכליים הקשורים לעסקאות גז טבעי שיתאפשרו לאחר הסדרה פוליטית של יחסי המדינות.

נטען במפגש שארדואן מעוניין בייבוא גז טבעי מישראל ומוכן להגמיש עמדות לשם כך, גם אם זה לא נושא קריטי עבור תורכיה. ייצוא הגז לתורכיה הוא גם אופציה טובה עבור ישראל. **נתניהו עדיין יכול לשנות את דעתו ולהחליט לחתום על טיוטת ההסכם שגובש עם התורכים בראשית 2014.** זה צפוי להוביל לפריצת דרך. אפשרות נוספת שהועלתה במפגש היא לנסות ולשנות את סדר הדברים שמוצע במתווה להסדר עליו דנים הצדדים מאז 2011. למשל, **מוכנות תורכית לשלוח שגריר לישראל עוד לפני חתימה על הסכם,** מתוך מטרה להתגבר על מכשול חוסר האמון של ההנהגה הישראלית בארדואן וברצונו בשיקום היחסים.

גם בהיעדר הסכם, ישראל צריכה למלא תפקיד ממתן במתיחות השוררת במזרח אגן הים התיכון. כרגע, ישראל בוחרת לשתף פעולה עם הברית הקפריסאית-מצרית-יוונית, שקוראת תיגר על תורכיה. גם עם הדבר משרת אינטרסים ישראליים, על ישראל לנסות ולהימנע מהתנהלות אזורית של משחק סכום-אפס. עליה לבחון כיצד היא יכולה לתרום - באופן רשמי או דרך גורמי עסקים וחברה אזרחית - להגברת שיתוף הפעולה באזור, להתקדמות בתהליך השלום הקפריסאי, ולשיפור היחסים בין תורכיה למצרים.

תורכיה, מצידה, צריכה להתייחס לסוגיה הישראלית בצורה יותר עניינית ופחות רגשית. עליה למצוא לעצמה תפקיד ממתן אל מול ההסלמה בסכסוך הישראלי-פלסטיני. אין זה אומר שתורכיה צריכה לחדול מביקורת לגיטימית נגד מדיניות ישראל. מלך ירדן, למשל, מבקר את ישראל בחריפות, אך גם מארח פגישות מדיניות (כולל עם ראש ממשלת ישראל) לשם הרגעת המצב. תורכיה יכולה גם לארח מפגשי דיאלוג אזוריים בלתי-רשמיים בין ישראלים לפלסטינים ולנציגי מדינות ערב אחרות. צעד תורכי שהיה מתפרש באור חיובי בישראל היה יכול להיות גינוי מצד ארדואן לפיגוע בבית הכנסת בירושלים. שר החוץ התורכי אומנם גינה את הפיגוע, אך לא הנשיא ארדואן.

ברמה הרשמית, תורכיה מתקשה למלא כיום תפקיד חיובי בין ישראל לפלסטינים. זה לא נובע רק מהמשבר ביחסים עם ישראל, אלא גם מכך שתורכיה התקרבה יותר מדי לחמאס, והרחיקה את עצמה מאבו-מאזן. בישראל מאשימים את תורכיה בכך שהיא מארחת מפקדת טרור של החמאס. הדימוי של תורכיה כבת-ברית של חמאס מנע ממנה למלא תפקידי תיווך משמעותיים במהלך המלחמה בעזה. הדימוי התורכי צפוי להיפגע גם עקב תופעת דאע"ש, שמשפיעה על הרצף של האסלאם הפוליטי ושגורמת לנאמני האסלאם הפוליטי (ובהם תורכיה והחמאס) לאבד לגיטימציה ולהיחלש. תורכיה צריכה להגיב לתופעת דאע"ש, להעמיד גבולות לאסלאם הפוליטי, ולהבהיר מה לגיטימי לעשות ומה לא.

גם ישראל וגם תורכיה מתקדמות לכיוון לאומני יותר, דתי יותר, וסובלני פחות כלפי מיעוטים. הדבר מציב אותן על מסלול התנגשות. המדינות נבדלות גם מאוד בהתייחסות שלהן לאזור. ישראל מפנה את גבה למזרח התיכון. היא מתייחסת אל האזור כאיום, רואה עצמה כמי שאינה שייכת אליו, ואינה עושה מאמץ להשתלב בו – גם לא ברמת הנחלת השפה הערבית לאזרחיה. תורכיה, לעומת זאת, מנסה להתחבר למזרח התיכון, אך גם לאזורים אחרים בסביבתה. היא רואה עצמה כמדינה שמחברת בין מזרח למערב, בעלת היסטוריה עשירה, ושדוגלת בחדשנות. אלה יכולים להיות עקרונות משותפים לישראל ולתורכיה, שיכולים להיות נקודת חיבור עתידית בין המדינות.